ФІНАНСОВИЙ РИНОК ЯК БАЗОВИЙ ІНСТИТУТ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ

Володимир Смагін, *к. е. н., доцент ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана»*

В статті розкривається єдність та взаємозв'язок фінансового ринку з фінансовою системою трансформаційного типу в сучасних умовах господарювання.

Вступ. Сучасні соціально-економічні реалії в державах, що знаходяться на етапі системної трансформації, значною мірою залежать від процесів, пов'язаних з вирішенням кардинальних завдань сталого економічного зростання. В цій непростій економічній ситуації першочерговою проблемою для активізації діяльності економічних суб'єктів є мобілізація фінансових ресурсів і пошук оптимального механізму формування та ефективного використання різних форм капіталу в реальному секторі економіки країн з трансформаційною економічною системою. Вирішення цієї комплексної задачі можливе лише за наявності важливого сегменту фінансової системи – фінансового ринку, формування якого розпочалося в постсоціалістичних країнах лише на початку 90-х рр. У зв'язку з цим постає об'єктивна необхідність теоретичного дослідження його місця і ролі в фінансовій системі держави з метою його ефективного функціонування в умовах трансформаційної економіки.

Аналіз проблем, пов'язаних із механізмом функціонування, місцем і роллю фінансового ринку в економічній системі трансформаційного суспільства в різних аспектах знаходить відображення у роботах вітчизняних учених-економістів – Л. Алексеєнко, О.Барановського, С.Богача, А.Даниленка, В.Корнєєва, В.Лагутіна, І.Лютого, О.Мозгового, В.Опаріна та ін.

Постановка задачі. Всі вищезазначені, а також інші дослідники в своїх наукових публікаціях приділяють свою увагу різним аспектам і чинникам функціонування фінансового ринку. Разом з тим серед наукових робіт є досить незначна кількість таких, де висвітлюється роль і місце фінансового ринку у фінансовій системі – ключовій підсистемі економічної системи держави, важливої передумови підвищення надійності та ефективності її функціонування. **Мета** даної статті полягає в тому, щоб проаналізувати різні наукові погляди та структуру фінансової системи, її складові елементи, а також визначити місце, яке займає фінансовий ринок у цій системі, виходячи із складності трансформаційного процесу в сучасному суспільстві.

Результати. Дослідження ринку – одна із головних, якщо не найголовніша тема економічної науки. Проте і в економічній літературі аналітичний розгляд даного об'єкта з позиції інституціоналізму зустрічається рідко. Ринок як соціально-економічна реальність є складним інституційним утворенням, про яке ще не сформовано цілісного теоретичного концепту. В процесі еволюції економічної теорії починаючи з А. Сміта і до наших днів фундаментальна категорія ринку залишається предметом наукових суперечок.

Поняття ринку багатогранне за своїм економічним змістом. У працях А. Сміта і Д. Рікардо ринок розглядався як одне з визначальних явищ економіки. А. Маршалл писав про ринок як про «механізм відносин продавця й покупця один з одним, де ціни регулюються без зовнішнього втручання» [1, с.6].

В економічній літературі знаходимо чимало визначень категорії «ринок», в яких відображаються різні сторони цієї багатогранної категорії. У підручнику «Економікс» ринок розглядається як «...інститут або механізм, який зводить

покупців (представників попиту) і продавців (постачальників) окремих товарів і послуг» [2, с.61]. Лауреат Нобелівської премії з економіки П. Самуельсон вважає ринок механізмом, за допомогою якого «...покупці й продавці взаємодіють, щоб визначити ціну і кількість товару» [3, с.75]. У Словнику сучасної економічної теорії Макміллана ринок трактується як «деякий контекст, в якому здійснюються купівля та продаж товарів і послуг» [4, с.310]. Видатний маркетолог Ф. Котлер визначає ринок як «сферу потенційних обмінів» [5, с.18].

В інституціональній теорії прийнято розглядати ринок як організований інституціоналізований обмін [6, с.112]. Головну роль тут відіграють ті інститути, що сприяють упорядкуванню цін, встановленню консенсусу між ринковими агентами, поширенню інформації про продукти, ціни, обсяги, а також про потенційних покупців і продавців.

Ринок – це інституціональний спосіб співпраці людей, який ґрунтується на товарно-грошових відносинах і передбачає для кожного економічного суб'єкта свободу вибору партнера за трансакціями й свободу встановлення цін на свої товари. П. Самуельсон акцентує увагу на особливому значенні в ринковій системі механізму цін, що, діючи через пропозицію та попит на конкурентних ринках, має на меті розв'язання трьох основних проблем економічної організації: «що, як і для кого виробляти?» [7, с.48-49].

Отже, ринок можна охарактеризувати як систему економічних відносин між індивідами, що охоплює сферу товарно-грошового обміну.

Розвинута ринкова економічна система передбачає функціонування розвинутого фінансового ринку. Порівняно з плановим господарством у ринковій економіці значно посилюється роль фінансів і фінансових відносин, що потребує зміцнення фінансової системи та створення ефективного фінансового ринку.

Початковою посилкою теоретико-методологічного дослідження фінансового ринку є визнання того, що цей ринок є складовою (сегментом) структури загальної ринкової системи. Цей сегмент – відносно самостійний, зі своїм економічним змістом, породженим розвитком товарно-грошових відносин.

Висхідною методологічною основою дослідження фінансового ринку в трансформаційних економіках вважають триєдине твердження про те, що фінансовий ринок, по-перше, є складовою процесу інвестиційного забезпечення економічного розвитку країни; по-друге, функціонування фінансового ринку невіддільне від процесу руху власності та капіталу; по-третє, перспективи й напрями розвитку фінансового ринку визначаються загальними тенденціями ринкових трансформацій у країнах з перехідною економікою.

Фінансовий ринок доцільно розглядати з інституційних позицій тому, що при цьому з'являється можливість виокремити системоутворюючі зв'язки між елементами – складовими ринку, ураховувати інвестиційні наміри та вподобання ринкових суб'єктів [8, с.20].

У цьому сенсі фінансовий ринок може розглядатися як сукупність інтегрованих фінансових інститутів, що перебувають у постійній динамічній взаємодії. Це означає, що в основі композиційної побудови фінансового ринку лежить множинність інституційних одиниць фінансового сектору національного господарства.

Фінансовий ринок з'явився з появою фінансів в умовах достатньо високого рівня розвитку товарно-грошових відносин. Розвиток товарного виробництва та ринку на певному історичному етапі привів до появи у його учасників потреби в додатковому капіталі для подальшого розширення виробничого процесу. Фінансовий ринок тим самим стає важливим каналом фінансування товарного виробництва. Поняття фінансового ринку як цілісної системи розвинутих товарно-грошових відносин пов'язане з інтенсивністю руху фінансових активів та еволюцією відповідних фінансових інститутів.

Що стосується питання розуміння сутності і структури фінансової системи, то воно є досить дискусійним. Західні економісти переважно трактують структуру фінансової системи досить звужено через призму ресурсного забезпечення економічної системи держави. Зокрема З.Боді та Р.Мертон характеризують фінансову систему як «сукупність ринків та інших інститутів,

що використовуються для укладання фінансових угод, обміну активами і ризиками. Ця система включає ринки акцій, облігацій та інших фінансових інструментів, фінансових посередників (таких як банки і страхові компанії), фірми, що пропонують фінансові послуги (наприклад, фінансово-консультаційні компанії), і органи, які регулюють діяльність усіх цих установ» [9, с.38].

Подібне трактування фінансової системи викладено у Г.Габбарта як мережу «ринків та інститутів, які є посередниками між заощадниками та позичальниками» [10, с.34]. При цьому, знову ж таки, автором підкреслюється посередницька роль фінансової системи.

Прихильниками розширеного трактування структури фінансової системи на Заході є П.Роуз і Д.Фрезер, які розглядають її досить комплексно, відносячи до неї мережу фінансових ринків, фінансові інституції, бізнесові структури, фінанси домогосподарств та уряду [11, p.6], тобто фактично це те, що ми звикли визначати як фінансовий ринок, фінанси суб'єктів підприємницької діяльності, державні фінанси і фінанси домогосподарств.

Що стосується трактування структури фінансової системи сучасними російськими вченими, то в них домінує звужений підхід до даного базового фінансового інституту економічної системи через виділення в ній сукупності форм і методів утворення розподілу та використання фондів грошових коштів держави і підприємств [12, с. 55]. Основними складовими фінансової системи, на думку авторів підручника «Фінанси», є: державна бюджетна система, державний кредит у сукупності із кредитами регіональних органів влади, спеціальні позабюджетні фонди, фінанси підприємств різних форм власності та фонди майнового і особистого страхування. Включаючи у фінансову систему приватні фінанси підприємств і страхування, автори водночас ігнорують важливий інститут фінансової системи – фінансовий ринок. Подібний підхід є залишком адміністративного погляду на одержавлену економіку, в якій дійсно доцільно було виділяти централізовані та децентралізовані фінанси. Подібного звуженого підходу до визначення структури фінансового ринку дотримуються і інші російські вчені – А.М.Бабич, Л.Н. Павлов, А.І.Балабанов та І.Т.Балабанова [13, с. 16].

Сучасна вітчизняна наука розглядає в основному більш розширено структуру фінансової системи, дотримуючись при цьому необхідної логічної послідовності. Більшість її представників розглядають сутність та структуру фінансової системи через особисте трактування поняття фінансів. О.Д.Василик, який є прихильником фондової теорії фінансів, розглядає її як «сукупність окремих ланок, що мають особливості в створенні та використанні фондів фінансових ресурсів, які зосереджені в розпорядженні держави, нефінансового сектора економіки, певних фінансових інститутів, домогосподарств для фінансового забезпечення економічних і соціальних потреб суспільства в цілому, окремих його верств населення, господарських структур, окремих громадян» [14, с.22]. Автор включає до неї державні фінанси, фінанси підприємницьких структур, централізовані та децентралізовані фонди фінансових ресурсів, державний кредит, страхові та резервні фонди, фінансовий ринок, фінанси домогосподарств. До складу фінансового ринку віднесено ринок грошей, кредитних ресурсів, цінних паперів і фінансових послуг. Водночас сам фінансовий ринок, який західними вченими ставиться на перше місце, у структурі фінансової системи розглядається автором певною мірою неадекватно умовам ринкової економіки.

Враховуючи параметри статті, ми змушені обмежити аналіз поглядів вчених-економістів на місце фінансового ринку в структурі фінансової системи. Водночас, посилаючись на ґрунтовне твердження про ключову роль фінансового ринку у монографічному дослідженні В.М. Опаріна [15, с.84], ми дотримуємось аналогічного погляду і зазначаємо, що в країнах з ринковою економікою фундаментом фінансової системи, що надає їй стабільності і усталеності, є фінансовий ринок – як основна забезпечувальна складова приватних фінансів і фінансової системи і цілому. Саме фінансовий ринок у поєднанні з державними фінансами забезпечує ефективне функціонування фінансової системи в

економіці країн ринкової системи господарювання.

Результатом діяльності фінансової системи є створення фінансових інструментів і забезпечення виконання різноманітних фінансових послуг. Її ресурсами виступають юридичні та фізичні особи з їхнім прагненням отримувати доходи і перетворювати заощадження на інвестиції. На макрорівні відбувається регулювання обсягів грошової маси, управління процесами розширеного відтворення на основі залучення інвестицій, міжнародних кредитів. На мікрорівні відбувається регулювання процесу стимулювання суб'єктів підприємницької діяльності щодо інвестування коштів, розширення або звуження своєї виробничої активності тощо.

Фінансова система не є статичною, вона постійно еволюціонує. В ній динамічно відбувається рух потоків грошових фондів з такою інтенсивністю, яка значно більша за потоки в інших сферах економічної системи. Відповідно, об'єктивно виникає питання про ефективність діючих фінансових систем різних країн. Оцінка може бути зроблена, виходячи із традиційного поняття ефективності як економічної категорії – співвідношення мінімуму витрат до одержання максимального доходу як кінцевого результату.

Ефективно діюча, добре розвинена фінансова система пропонує досить широкий спектр послуг, операцій, інструментів через залучення грошових інвестиційних фондів у найбільш ефективні сектори економіки з метою одержання максимальної віддачі. При цьому операції з фондами грошових коштів здійснюються таким чином, щоб запобігти надмірному надходженню капіталу або його відтоку з економічної системи країни, надлишковому його відтоку із країни за кордон тощо.

Неефективно діюча фінансова система спричиняє високі операційні фінансові витрати під час руху грошових потоків для суб'єктів фінансових відносин, надає обмежений перелік фінансових послуг, пропонує лише елементарні операції заощадженнями, що характерно для країн з перехідною економікою, в тому числі України. Негативним прикладом функціонування вітчизняної фінансової системи є історія щодо вкладання збережень громадян у трастові компанії на початку 1990-х рр., які обіцяли високі доходи з операцій із заощадженнями населення. Відсутність альтернативних фінансових інститутів з надання відповідних фінансових послуг призвело до накопичення великих грошових сум на рахунках трастових компаній, які в кінцевому рахунку збанкрутували, що остаточно зменшило довіру кредиторів до фінансових інститутів. Ця недовіра проявляється і в сучасних умовах.

Висновки. Сучасна фінансова система – це не просто сукупність певних форм і методів фінансових відносин, а відповідно організована система, діяльність якої регламентується законодавчими, договірними і статутними нормами.

Порівняльний аналіз різних наукових поглядів щодо структури фінансової системи засвідчує, що позиції українських, російських і західних авторів багато в чому співпадають. Разом з тим, існує і відмінність поглядів, яка пов'язана із різним рівнем функціонування національних фінансових систем.

З огляду на необхідність функціонування фінансової системи у стабільному, ефективному режимі в умовах трансформаційної економіки об'єктивною є необхідність існування в цій системі базової складової – інституційно сформованого фінансового ринку, який, в кінцевому рахунку, буде продуктивно інтегрований в структуру розвиненої ринкової економіки.

Література

1. *Маршалл А.* Принципы экономической науки. – М.: Прогресс, 1993.
2. *Макконнел К. Р., Брю С. Л.* Экономикс: В 2-х т. – М.: Республика, 1992. — Т. 1.
3. *Самуельсон П., Нордхауз В.* Макроекономіка. – К.: Основи, 1995.
4. Словарь современной экономической теории Макмиллана. – М.: ИНФРА-М, 1997.
5. *Котлер Ф.* Основы маркетинга. – Новосибирск: Наука, 1992.
6. *Ходжсон Дж.* Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории. – М.: Дело, 2003.
7. *Самуэльсон П. А.* Экономика: В 2-х т. – М.: Алгон, 1997. – Т. 1.
8. *Корнєєв В. В.* Кредитні та

інвестиційні потоки капіталу на фінансових ринках. – К.: НДФІ, 2003.

9. *Боди З., Мертон Р.* Финансы: Пер. с англ.. – М.: Изд. Дом «Вильямс», 2000.

10. *Габбард Г.* Гроші, фінансова система та економіка: Підручник / Пер. з англ.; Наук. ред. пер. М.Савлук., Д.Олесневич. – К.: КНЕУ, 2004.

11. Rose P., Fraiser D. Financial Institutions. – Plano, Texas: Business Publication, 1988.

12. Финансы: Учебник / Под ред. Л.А. Дробозиной. – М.: ЮНИТИ, 2002.

13. *Бабич А.М., Павлова Л.М.* Финансы: Учебник. – М.: ИД ФБК-ПРЕСС, 2000.

14. *Василик О.Д.* Теорія фінансів: Підручник. – К.: НІОС, 2000.

15. *Опарін В.* Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): Монографія. – К.: КНЕУ, 2005.

РЦПУ